
מאמרים

מערכת החינוך כמנגנון לשליטה ועיצוב זהות דרוזית-ישראלית

רבאח חלבי

תקציר

במאמר זה אבחן את הסוגיה של שליטת המדינה על מערכת החינוך כדרך לפיקוח על העדה הדרוזית וליצירת זהות הנוחה לקובעי המדיניות בישראל. לשם כך הופרד החינוך הדרוזי ממערכת החינוך הערבית, ובשנת 1976 הוקמה מערכת חינוך נפרדת לדרוזים, שעיקר תפקידה היה הכנת התלמיד הדרוזי לשירות הצבאי וצמצום הדילמות הכרוכות בכך. מערכת החינוך החדשה שמה לה למטרה ליצור אצל התלמידים הדרוזים תודעה וזהות דרוזית-ישראלית שנועדה להביאם לידי הזדהות עם המדינה וסמליה על ידי הדגשת המשותף בין הדרוזים מצד אחד, והרחקת התלמיד מזהותו הערבית מן הצד השני. כדי ליישם מדיניות זו ולהשיג מטרת אלו הוחלפו המורים הערבים במורים דרוזים, תוכניות הלימודים הקיימות הומרו בתוכניות חדשות, וכן הוכנס מקצוע חדש שנקרא "המורשת הדרוזית", שהיה למעשה אמצעי ליצירת זהות דרוזית חדשה, פרו-יהודית ופרו-ישראלית.

מבוא

החינוך ומערכת החינוך הם מנגנון לשליטה חברתית ופוליטית. באמצעות בית הספר ותוכניות הלימודים יוצרת הקבוצה השלטת את הנרטיב שלה המאפשר לה לשמור על מעמדה הכלכלי ועל עליונותה התרבותית והמוסרית כביכול. קבוצה זו שולטת בכל הפעולה החינוכית: בהפרדה בין ידע לגיטימי ולא לגיטימי, במחיקת הידע של "האחר" או בהגלייתו אל מחוץ למרחב הבית ספרי, ובהצגת הידע הנתפס כלגיטימי בעיני הממסד כידע ניטרלי (Apple, 2013; Giroux, 1987; Freire, 1997; Freire & Macedo, 1995).

התערבות של אליטה במערכת החינוך מילאה תמיד תפקיד מרכזי בהכנת מיעוטים ובשליטה עליהם, במטרה להשמיד ולהכחיד את זהותם על ידי החלפת

שפתם, תרבותם ודתם באלה של השליט הקולוניאלי או בערכיה של מדינת הלאום (Dyck, 1997; Halverson, Puig, & Byers, 2002; Peacock & Wisuri, 2002; Satzewich, 1996). בהקשר זה מדגישים ומבהירים פריירה ושוור:

אנו יודעים שלא החינוך הוא שמעצב את החברה; להפך, החברה היא המעצבת את החינוך בהתאם לאינטרסים של אלה שהועצמה בידיהם. אם אלה פני הדברים, אין אנו יכולים לצפות מהחינוך שיהיה מנוף לשינוי [...] יהיה נאיבי לדרוש מהמעמד השליט שינהיג סוג של חינוך היכול לפעול נגדו [...] מנקודת הראות של המעמד השליט, בעל העוצמה בחברה, תפקידו העיקרי של החינוך לשמור על האידאולוגיה השלטת (פריירה ושוור, 1990, עמ' 48).

דרך המקרה של הדרוזים בישראל אבחן במאמר זה את הסוגיה של שינוי הזהות של קבוצה אתנית הנתונה לשליטת המדינה באמצעות שליטתה על מערכת החינוך. אבחן זאת באמצעות חשיפת התהליך שהביא להפרדת בתי הספר הדרוזיים ממערכת החינוך הערבית בשנת 1976, ועל ידי ניתוח תוכניות הלימודים החדשות שהוכנסו לבתי הספר הדרוזיים במקום אלה שהיו נהוגות בבתי הספר הערביים. אנסה להבין את המנגנון שהוקם לביצוע כל אלה, ואראה כיצד השתמשה המדינה במערכת החינוך בכפרים הדרוזיים כצעד משלים להחלת חוק גיוס חובה על הדרוזים בשנת 1956 במטרה להפרידם משאר הערבים.

מטרת המחקר היא לבחון את הנסיבות ואת הסיבות שהביאו להפרדת החינוך הדרוזי ולעמוד על המטרות שלשמן הוקמה ועדת החינוך לדרוזים, דרכי פעולתה והדרך שבה השתלבו מטרות המדינה עם האינטרסים של בני העדה, ובייחוד של התלמיד הדרוזי. המחקר מתבסס על קריאה שיטתית בספרי הלימוד שהוכנסו למערכת החינוך הדרוזית החל משנת 1976, שהחליפו את הספרים ששימשו בה קודם לכן.

מאמרים דומים נכתבו על מערכת החינוך הערבית בכללותה בישראל, אבל למיטב ידיעתי, עד כה לא הייתה התייחסות למערכת החינוך בכפרים הדרוזיים. מבחינה זו המאמר בא להשלים את התמונה בהקשר של המדיניות החינוכית כלפי הערבים בישראל ולהדגיש את השימוש בחינוך ככלי פוליטי בידי המדינה לשליטה במיעוט הערבי וליצירת זהות שסועה המנתקת אותו משורשיו ומההיסטוריה שלו.

הדרוזים בישראל: בין התנועה הציונית לתנועה הפלסטינית

הדרוזים הם קבוצה דתית בתוך הפסיפס הישראלי של קבוצות אתניות רבות ומגוונות. אפשר לראות בהם מיעוט בתוך מיעוט: מיעוט אתני דתי בתוך המיעוט הערבי, שבחר או שתומרן לבחור בדרך שונה מזו של שאר הערבים בישראל מבחינת המעורבות שלו בחיי המדינה. מעורבות זו יוצרת זהות דרוזית מורכבת ומסובכת, ולעתים אף מבובלת (Halabi, 2014).

כיום חיים בישראל כ-130,000 דרוזים (למ"ס, 2015). למרות השתייכותם לקהילה של הדרוזים בסוריה ובלבנון, התעצבה עם השנים בקרב הדרוזים בישראל זהות לאומית שונה והתנהגות פוליטית אחרת. השינוי העיקרי שהם עברו לעומת אחיהם באזור התחולל במאה השנים האחרונות, עקב פעילותה של התנועה הציונית בפלסטין, ובהמשך עקב הקמת המדינה היהודית בישראל (Firro, 1992).

בראשית פעילותה של התנועה הציונית חיו כאן כ-7,000 דרוזים – פחות מ-1% מאוכלוסיית פלסטין. בהיותם מיעוט מבוטל שחי בקרב רוב מוסלמי, סבלו הדרוזים לא פעם מהתנכלויות והטרדות על רקע דתי. התנכלויות אלו והיעדר מנהיגות אינטלקטואלית הביאו אותם לנקיטת עמדה ניטרלית כלפי הסכסוך הציוני-פלסטיני, שהלך והחריף. עמדה זו אומצה על ידי המנהיגות הדתית בעיקר, שראתה בסכסוך הציוני-פלסטיני סכסוך דתי בין יהודים ומוסלמים. בשל עמדה ניטרלית זו הצטרפו רק דרוזים מעטים לתנועת המרד הערבית במלחמתה בתנועה הציונית. עובדה זו החריפה את היחסים, שהיו מתוחים ממילא, בין הדרוזים לשאר הפלסטינים (Parsons, 2000).

ההיסטוריון קייס פירו טוען שהשסע בין הדרוזים לשאר הערבים בפלסטין נוצל על ידי התנועה הציונית, ושזו עודדה את הדרוזים בכל דרך אפשרית להישאר בעמדתם הניטרלית, ואף ניסתה למשוך אותם לצידה במאבק. פירו מציין שהאחרים לתחילת הקשרים בין התנועה הציונית לדרוזים היו יצחק בן צבי, לימים נשיא המדינה, ואבא חושי, שהיה ראש עיריית חיפה, באמצעות סאלח ח'ניפס משפרעם ולביב אבו-רוכן מעוספיה, קרוביהם של שני שייח'ים שנרצחו בידי ערבים בשנת 1939 בעת המרד הגדול (פירו, 1982; Firro, 1992).

למרות המאמצים הרבים שעשתה התנועה הציונית למשוך את הדרוזים לצידה שמרו הדרוזים על עמדתם הניטרלית לאורך כל הדרך, גם במלחמת 1948. נקודת מפנה נרשמה במלחמת העצמאות, בקרב על רמת יוחנן (מאי 1948), כשהחטיבה

הדרוזית מסוריה שנלחמה נגד "ההגנה" נכנעה ונסוגה מסיבות שאינן ברורות עד היום. רוב חיילי החטיבה הזאת, עם מפקדם שכיב ווהאב, נסוגו לסוריה, ומיעוטם נשארו וחברו ל"הגנה", אף זאת בתיווכם של ח'ניפס ואבורוכן. מכאן והלאה השתנתה העמדה הניטרלית, וקבוצה בראשות השניים היטו את הכף לתמיכה בצד היהודי (Parsons, 2000).

לאחר קום המדינה המשיך הממסד במדיניות של הפרדת הדרוזים משאר הערבים, כדרך לפורר ולהחליש את המיעוט הערבי-פלסטיני ולשלוט בו. בשנת 1956 הוחל על הדרוזים חוק גיוס חובה לצה"ל, בניגוד לרצונם ולעמדתם של רוב בני העדה והמנהיגות שלה, ובייחוד המנהיגות הדתית (זידאן, 2015). גיוס הדרוזים לצבא היה נקודת מפנה משמעותית בעיצוב זהותם של בני העדה בישראל, בשני מובנים עיקריים: מבחינה חברתית-פוליטית, האקט הזה נחוזה על ידי שאר הערבים כתקיעת סכין בגב האומה הערבית (חלבי, 2005); מבחינה כלכלית, השירות בצבא הפך ברבות הימים לעוגן הכלכלי העיקרי של בני העדה. כמעט חצי מהגברים בני העדה (42%) מועסקים בתפקידים שונים בכוחות הביטחון של ישראל: משטרה, משמר הגבול, שירות בתי הסוהר וצה"ל (חסן, 1992).

לביסוס ההפרדה הוכרה ב-1957 העדה הדרוזית כעדה דתית עצמאית, והוקמו מועצה דתית דרוזית ובתי דין דתיים דרוזיים. בשנת 1962 חל שינוי ברישום התושבים הדרוזים גם בקטגוריה של הלאום, והכינוי דרוזי החליף את הכינוי ערבי בסיווג לאום בתעודת הזהות ובתעודת הלידה של הדרוזים. מאותו רגע חדלו הדרוזים להיחשב לערבים מבחינה רשמית (אופנהיימר, 1979). בהמשך לאותה מדיניות, בשנת 1976 הופרדה מערכת החינוך בכפרים הדרוזיים מזו הערבית, והוקמה עבורם מערכת חינוך נפרדת שאוישה בעיקרה על ידי דרוזים. במערכת חינוך זו נעשה מאמץ אינטנסיבי ומכוון, הן דרך תוכניות הלימודים והן באמצעות מערכת החינוך הבלתי פורמלי, לבנות אצל התלמידים והתלמידות הדרוזים את התודעה הדרוזית-ישראלית. תודעה זו, שכוונתה לגרום לצעיר ולצעירה הדרוזים להזדהות עם המדינה ועם סמליה, נבנתה בהדגישה את המשותף בין הדרוזים והיהודים ואת המפריד בין הדרוזים ושאר הערבים (חלבי, 1997).

ועדת החינוך לדרוזים: הפרדת הדרוזים מערביותם ויצירת זהות דרוזית-ישראלית

החלת חוק גיוס חובה לצה"ל על הצעירים הדרוזים לוותה כאמור בהתנגדות של בני העדה. צעירים רבים התנגדו לגיוס ואף התעלמו מצו הגיוס. בגיוס הראשון התייצבו לשירות רק כ-50% מהצעירים שקיבלו צו גיוס. המדינה נהגה ביד תקיפה עם המסרבים, ועשרות מהם נכלאו בבתי סוהר. בד בבד נערך מסע הסברה אינטנסיבי בקרב הצעירים כדי לשכור את ההתנגדות. ההשתמטות דעכה רק במחזור הגיוס השלישי, כשלוש שנים אחרי המחזור הראשון, כנראה בשל העובדה שאז כבר נתפס הגיוס כעובדה מוגמרת. אך גם אחרי שהצעירים הדרוזים קיבלו את הגיוס כמציאות קיימת, המשיכו אישים ומנהיגים מסוימים להתנגד לגיוס חובה. מאות מכתבים שביקשו לבטל את רוע הגזרה נשלחו לשר הביטחון ולראש הממשלה, והתקיימו כינוסים נגד הגיוס. במרס 1956 ארגן השייח' פרהוד פרהוד, איש דת חשוב ומראשי המתנגדים לגיוס, כנס מסוג זה (זידאן, 2015).

עם השנים אמנם פחתה ההתנגדות לגיוס, אך היא קיימת בצורות שונות ובעוצמות שונות כל הזמן. בשנת 1971 הקים השייח' פרהוד פרהוד את ועד היוזמה הדרוזי, שחרת על דגלו את ההתנגדות לחוק גיוס חובה לדרוזים. לוועד הצטרפו משכילים דרוזים רבים, וכוחו הלך וגדל. בשנת 1973 הצליח הוועד לאסוף כ-10,000 חתימות על עצומה הדורשת לבטל את חוק גיוס חובה לדרוזים והיא נשלחה לשר הביטחון ולראש הממשלה (אלקאסם, 1995; חלבי, 1997).

בעקבות פעילותו של ועד היוזמה הדרוזי ומקרים של התנכלויות לחיילים דרוזים, שערערו את האמון של דרוזים רבים במדינה ואת כוונות השילוב האמיתיות שלה, הוקמו שתי ועדות לבדיקת הסיבות שגרמו להתמרמרות בקרב הצעירים הדרוזים: ועדה אקדמית בראשות פרופ' גבריאל בן דור מאוניברסיטת חיפה, וועדה פרלמנטרית בראשות חבר ועדת הפנים דאז, ח"כ אברהם שכטרמן. אף על פי שמקורן של שתי הוועדות והרכבן היה שונה, מסקנותיהן והמלצותיהן היו דומות למדי. במאמר זה אתרכו בעיקר בוועדה הפרלמנטרית, מפני שהמלצותיה בנוגע לחינוך יושרו כלשונו. תמצית ועיקר המסקנות אליהן הגיעה ועדת שכטרמן הן:

הוועדה סבורה שמדינת ישראל לא עשתה די הצורך בחינוך לתודעה דרוזית-ישראלית, ונעשה מעט בחינוך ובהסברה בקרב הנוער הדרוזי לקידום התודעה הדרוזית-ישראלית. הדבר גרם נזק למדינה ולדמותה.

העובדה שחוק גיוס חובה חל על כל העדה הדרוזית הייתה חייבת להאיץ במדינת ישראל לעודד את המשכילים לפתח את יסודות התודעה הדרוזית-ישראלית כבסיס רעיוני-מחשבתי אשר יעניק לצעיר הדרוזי הסבר הגיוני ורקע נפשי ורעיוני לעובדת הזדהותו המלאה עם המדינה ונכונותו להילחם למענה ולשמור באותה שעה על ייחודו כדרוזי (דוח ועדת שכטרמן, 1975, עמ' 2721).

הוועדה הגישה המלצות רבות הנוגעות לכל תחומי החיים של הדרוזים בישראל, ותכליתן היה להשקיע בתשתיות, בתעסוקה, במסחר ובכלכלה בכפרי הדרוזים כדי לצמצם את הפערים ביניהם לבין האוכלוסייה היהודית. הוועדה אף המליצה על הקמת כפר דרוזי, וכן על שינוי מערכת החינוך. רוב המלצותיה לא יושמו, מלבד אלו שנגעו למערכת החינוך, וזה עיקרן:

(1) יוקם במשרד החינוך והתרבות צוות מיוחד של משכילים דרוזים ויהודים שיטפלו בחינוך בקרב העדה הדרוזית; (2) בתוכנית הלימודים בבתי הספר בכפרים הדרוזיים ייכללו יסודות התודעה הדרוזית-ישראלית; (3) המורים והמחנכים בכפרים יבואו מתוך העדה הדרוזית; (4) קציני צבא בכירים ונכי צה"ל דרוזים יוזמנו להרצות לפני הכיתות הגבוהות על שירותם בצה"ל לשם הקלת קליטתם של החיילים הצעירים לקראת גיוסם; (5) משרד החינוך והתרבות יורה ללמד בכל בתי הספר הדרוזיים על קיומה של ברית דמים ושותפות הגורל בין העם היהודי לעדה הדרוזית (שם, עמ' 2724).

בשונה מהמלצותיהן של ועדות פרלמנטריות רבות שאינן מיושמות, המלצות ועדת שטרקמן התקבלו על ידי הממשלה ויושמו אלתר. ללמדך, עד כמה הן חשובות למדינה ולמוסדותיה ועד כמה חשוב היה למתן את אי-הנחת ברחוב הדרוזי ולחזק את המוטיבציה לשירות צבאי. עד מהרה הוקמה ועדה בראשות סלמאן פלאח, דרוזי, שהיה אז המפקח מטעם משרד החינוך על מקצוע האנגלית במגזר הערבי, וזו החלה ליישם את המלצות ועדת שכטרמן כלשונו וללא כל התחשבות בנהלים הקיימים וברצונם של בני העדה (חלבי, 1997). הוועדה, שהוקמה ברוח המלצות ועדת שכטרמן, שמה לנגד עיניה יצירת תודעה דרוזית-ישראלית אצל התלמיד, ובמטרה להשיג זאת חתרה לנתק את בתי הספר ממערכת החינוך הערבית ולהקים במקומה ועדה לחינוך דרוזי. תפקיד המנגנון החדש היה ליצור תוכניות לימודים

ייחודיות לתלמידים הדרוזים, שיתאימו לזהות החדשה ששאפו להקנות להם. בראש ובראשונה דאגה הוועדה ליצור מקצוע לימוד חדש שיהיה גולת הכותרת – המורשת הדרוזית. מובן שהוועדה הוקמה בהנחיית שר החינוך דאז אהרון ידלין ובליווי נציגים ממשרדו. בישיבה הראשונה של הוועדה נכח יו"ר המזכירות הפדגוגית של משרד החינוך, מאיר איילי, ולפי פרוטוקול הישיבה הוא היה הרוח החיה בישיבה והוא שהנחה את המשתתפים כיצד לפעול על מנת ליישם את ההמלצות של ועדת שכטרמן: "לא תמיד מנהל המחוז יודע את הבעיות ולא תמיד מתעניין. והוועדה הזו מתעסקת בבעיות פדגוגיות, יש ליו"ר זכות לעמוד בקשר עם מנהל המחוז, ולבקשו לנהוג בהתאם" (משרד החינוך והתרבות, 1975).

"המורשת הדרוזית": אמצעי ליצירת זהות דרוזית חדשה

הפגישות הראשונות של הצוות שהיה אמון על הכנת התוכנית, בראשותו של סלמאן פלאח, שעתה כיהן גם כיו"ר הוועדה לחינוך ולתרבות לדרוזים של משרד החינוך, הוקדשו לדיונים על מהות המקצוע החדש, התכנים הראויים להילמד במסגרתו, באילו כיתות ללמד אותו ומי המורים שילמדו אותו.

בישיבתה השלישית של הוועדה הוחלט שמקצוע המורשת הדרוזית יילמד בכיתות ב'-י"ב, בהיקף של שיעורים שבועיים לכל כיתה, על חשבון לימודי דת, ושתלמידי התיכון ייבחנו במקצוע זה לבגרות בהיקף של שתי יחידות. המגמה הייתה להתחיל ללמד את המקצוע בכל הכיתות בבת אחת, ולכן הוחלט שיחוברו ספרים לשלוש החטיבות – לחינוך היסודי, לחטיבות הביניים ולתיכון (משרד החינוך והתרבות, 1976א).

בוועדה הועלו הצעות לתכנים בשני נושאים: האחד, מנהגים, נימוסים, מנהיגים, חגים וכיוצא באלו בעדה הדרוזית; השני – הקשר בין בני העדה הדרוזית ליהודים ולמדינת ישראל. הוצע לכלול בנושא סיפורים על הדרוזים המשרתים בצה"ל, על חיילים דרוזים שקיבלו ציון לשבח (צל"ש), על חללים, יחסי הדרוזים והיהודים בזמן המנדט, גיוס חובה ותודעה דרוזית. בנוגע לנושא הראשון לא נתגלעו בוועדה חילוקי דעות. לנושא השני התנגדו מעטים, אך אלה היו קולות ספורים ולא היה להם משקל בוועדה (משרד החינוך והתרבות, 1976ב).

הוחלט שמורים דרוזים ילמדו את המקצוע, אך היה ויכוח אם יהיו אלה אנשי דת הבקיאים בנושא, או מורים בעלי ידע פדגוגי שיוכשרו לכך. לפי המלצת

משרד החינוך, הוסכם כי בכיתות היסוד ילמדו התלמידים שיעורי דת בח'לווה (בית התפילה הדרוזי) במסגרת המורשת הדרוזית, והחל מכיתה ז' יתקיימו לימודי המורשת בבתי הספר. התוכנית הייתה מותנית באישורו של השייח' אמין טריף, מנהיגה הרוחני של העדה באותם ימים. בכל מקרה, הוחלט להתחיל ללמד את המורשת הדרוזית כמקצוע הוראה בבתי הספר הדרוזיים החל משנת הלימודים תשל"ז (משרד החינוך והתרבות, 1977).

באוקטובר 1977, כחודש אחרי שהתחילו ללמד את מקצוע המורשת הדרוזית, התקיימה ישיבה של המנהיגות הרוחנית עם פלאח, יו"ר הוועדה לחינוך לדרוזים ובה הוחלט:

(1) מר סלמאן פלאח מתחייב מעכשיו והלאה, שמקצוע המורשת הדרוזית לא יילמד בבתי הספר הממלכתיים בכפרים הדרוזיים; (2) מר פלאח מתחייב גם לא ללמד שום דבר הקשור לדת הדרוזית; (3) מר פלאח מתחייב לא ללמד על הנביאים, המקומות הקדושים ואנשי הרוח הדרוזיים; (4) המנהיגות הרוחנית מרשה ללמד על נימוסים והליכות ועל ההיסטוריה הדרוזית שאינה קשורה לדת הדרוזית (חלבי, 1997, עמ' 73-74).

דברים אלה נותרו על הנייר, ובבתי הספר הדרוזיים המשיכו ללמד כמתוכנן את מקצוע המורשת הדרוזית. אולי בעקבות העמדה הנחרצת של אנשי הדת בנושא, משרד החינוך הזמין מחקר בראשותו של שבח אדן, אז מנהל המרכז לתוכניות לימודים במשרד החינוך, שיבדוק את הערכים המקובלים על בני העדה הדרוזית העשויים לשמש בסיס לתוכנית הלימודים במורשת הדרוזית בבתי הספר הדרוזיים. השערתו היא, שבמשרד החינוך אולי ציפו לקבל באמצעות המחקר לגיטימציה מהציבור הדרוזי הרחב ובכך לעקוף את הווטו של ההנהגה הרוחנית. דוח המחקר, שהתבסס על מדגם מייצג של החברה הדרוזית, הוגש למרכז לתוכניות הלימודים במשרד החינוך בשנת 1979. מן הממצאים התברר שבקרב הנחקרים הייתה הסכמה רחבה על ארבעה נושאים בלבד כראויים להיכלל במקצוע המורשת הדרוזית: אדם ואמונתו, אדם ועדתו, אדם ומשפחתו ואדם וחברו (אדן, וולף ועזאם, 1979).

בנושא הדרוזים והעולם הערבי הרעות היו חלוקות. שני נושאים, אדם ומדינתו וסוגיית הדרוזים והיהודים, נדחו לחלוטין ולא נמצאו ראויים להיכלל במקצוע המורשת הדרוזית. נושאים הקשורים ליחסי הדרוזים והחברה היהודית שנוסחו כהנחיות, דוגמת "התלמיד יראה בקשר הרוחני בין משה ליתרו סמל ליחסים בין

הדרוזים ליהודים", וכן "התלמיד יכיר את המשותף בין הדרוזים ליהודים מבחינה דתית" סווגו במקום רביעי ואחרון (הנשאלים התבקשו לדרג את הנושאים על סולם מ-1 – הרצוי ביותר, עד 4 – דחייה מוחלטת). בדברי הסיכום של עורכי המחקר נאמר במפורש:

המטרות שנמצאו מקובלות ומוסכמות הן בעיקר מתחומי האמונה הדתית, השמירה על אחדות העדה וייחודה. [...] מטרות אלה אמנם ישמשו כבסיס להכנת חומר הלימודים [...]. בעיות ספציפיות הנובעות מחיים במדינה יהודית אינן מהוות נושא למורשת הדרוזית (אדן, וולף ועזאם, 1979, עמ' 301-302).

לפי מחקר זה, הנושאים העיקריים הראויים להילמד במקצוע המורשת הדרוזית קשורים בדת הדרוזית ומייחדים את העדה בהיותה עדה דתית ולא עם. אך המנהיגות הרוחנית הדרוזית הייתה נחרצת בהתנגדותה ללימוד כל מה שנוגע לדת. לכן מה שנותר מבחינת התכנים היה נושאים כלליים, כמו יחסים בין אדם לחברו ובין אדם למשפחתו.

בחינה מדוקדקת של ספרי המורשת שהוכנסו לבתי הספר הדרוזיים מלמדת שכותבי הספרים התעלמו הן מהסיכום בין הוועדה לבין המנהיגים הדתיים בראשות השייח' אמין טריף, והן מתוצאות המחקר שמשרד החינוך עצמו הזמין. מטרתם הייתה לבצע את המלצותיה של ועדת שכטרמן בקשר לבניית זהות ותודעה דרוזית-ישראלית, על ידי הדגשת ברית הדמים ושותפות הגורל בין הדרוזים והיהודים. עיון בספרים מעיד שהמטרה שלשמה נוצרה המורשת הדרוזית היא יצירת תודעה וזהות דרוזית חדשה, שמהותה ניתוק הקשר עם ערכיותם וחיוק הקשר עם היהודים. כך, חצי מהספר חגים (פלאח ועזאם, 1979 [בערבית]), שנועד ללמד על החגים הדרוזיים – חג יתרו, חג אל-אדחא, אל-ח'דר וסבלאן – מוקדש לחג יתרו, אף על פי שחג אל-אדחא הוא למעשה החג היחיד של הדרוזים, ושאר המועדים אינם אלא מועדי עלייה לרגל לקברי נביאים. בהתבוננות מעמיקה מתבררת גם הסיבה: רוב הטקסטים הנוגעים לקבר יתרו עוסקים בקשר בין יתרו למשה, ולכך שיתרו חיתן את בתו צפורה עם משה. 11 פעמים מובא צירוף המילים "יתרו חותן משה". יש להדגיש שזוהי הגרסה התנ"כית, ושרוב הטקסטים בהקשר הזה אכן מובאים מהתנ"ך, בעוד גרסת הדת הדרוזית שונה בתכלית השינוי. על פיה, ליתרו בכלל לא הייתה בת, היות שנביאים דרוזים לא מתחתנים, וממילא הוא לא חיתן

את בתו עם משה. גרסה זו ידועה למחברי הספר, והם מביאים אותה בהצנעה רבה בארבע שורות בלבד (שם, עמ' 24).

מגמה זו חוזרת בצורה גלויה וכולטת יותר בספר לקט מהמורשת הדרוזית (פלאח ועזאם, 1983 [בערבית]):

ישנו צד שני של דמיון בין דרוזים ליהודים, והוא הגורל של שני העמים כמיעוטים, מפני שגם הדרוזים סבלו רדיפות ודיכוי על ידי הרוב. הם היו תמיד מיעוט בין המוסלמים או הנוצרים, ובהיותם כאלה סבלו דיכוי תמידי, שהגיע לפעמים עד כדי טבח שהתבצע בהם. כל זה מקרב את הדרוזים אל הגורל של המיעוט היהודי הנרדף, גם בגלל הדת ונאמנותם לעמם (שם, עמ' 171).

בהמשך חוזרים ומדגישים הכותבים את הקשר בין יתרו למשה:

אחד הנביאים מכובדים ביותר בקרב הדרוזים הוא יתרו חותנו של משה, והעלייה לרגל לקבר יתרו אצל הדרוזים דומה לעלייה של היהודים להר מירון ולטבריה. לדרוזים מספר קברים מקודשים נוספים וגם הם משותפים להם וליהודים (שם, עמ' 173).

הסיבה המוצהרת להכנסת מקצוע המורשת הדרוזית הייתה, שבבתי הספר הדרוזיים אין לימודי דת, בניגוד לבתי הספר הערביים, שמלמדים בהם את דת האסלאם ואת הדת הנוצרית. בפועל, המורשת הדרוזית הפכה להיות אמצעי להנחלת הזהות הדרוזית-ישראלית כפי שהאחראים במשרד החינוך קבעו אותה, בניגוד לדעתם של רוב בני העדה הדרוזית שבאה לידי ביטוי במחקר של אדן, וולף ועזאם (1979) ושל אנשי הדת כפי שעולה ממחקרו של חלבי (1997).

תוכניות לימודים למקצועות ההומניסטיים: בשירות הזהות הדרוזית החדשה

הוועדה לחינוך ולתרבות לדרוזים הוקמה כאמור כדי לטפח את התודעה הדרוזית-ישראלית. המגמה ההתחלתית הייתה לבצע זאת באמצעות מקצוע המורשת הדרוזית שהוכנס למערכת בשנת 1977. אולם החל מ-1980 הוחלפו בהדרגה כל תוכניות הלימודים במקצועות ההומניסטיים לבתי הספר הדרוזיים, אלו שהיו נהוגות בשאר בתי הספר הערביים בישראל, וחוברו תוכניות לימודים חדשות. לדברי פלאח,

הספרים שנועדו למגזר הערבי לא כללו תכנים על המורשת וההיסטוריה הדרוזית ולא היה בכוחם לשרת את המטרה – טיפוח המודעות הדרוזית הרצויה – ולכן הוחלפו בספרים שישרתו מטרה זו (פלאח, 1988, עמ' 8). משנת 1980 ועד 1985 הוכנסו תוכניות לימודים חדשות לבתי הספר הדרוזיים, בהיסטוריה, בעברית, בערבית ובאזרחות.

היסטוריה לדרוזים

תוכנית הלימודים בהיסטוריה הדרוזית נכתבה במיוחד, לדברי מפקח המקצוע, כדי שהתלמיד הדרוזי ילמד ויכיר את ההיסטוריה שלו (ביראני, 1988, עמ' 22-24). עם זאת, הוא מדגיש שלימוד ההיסטוריה הדרוזית לא יבוא על חשבון תכנים אחרים בהיסטוריה שעל התלמיד ללמוד. קיים פירו, שהיה חבר בוועדה שהכינה את תוכנית הלימודים להיסטוריה הדרוזית ופרש ממנה עקב חילוקי דעת אידאולוגיים, סבר שלימוד ההיסטוריה הדרוזית חורג אל מעבר למטרה החינוכית-הפדגוגית ובה לענות על מטרות פוליטיות שכוונתן להפריד את הדרוזים מבני עמם הערבים וליצור בעבורם זהות דרוזית נפרדת. במכתב ההתפטרות ששלח פירו לוועדה ב־17.8.1976 הוא שאל בכדיחות הדעת:

אם לדרוזים יש זכות ללמד על ההיסטוריה של עצמם, למה לעדות האחרות, כמו הסונים, השיעים, הקתולים, וליהודים המרוקאים אין הזכות ללמד על ההיסטוריה שלהם? הרי לכל עדה יש ההיסטוריה שלה! (פירו אצל חלבי, 1997, עמ' 75-76).

עד מהרה התממשו חששותיו של פירו. בשנת 1980 הוכנסו לתוכנית הלימודים בהיסטוריה לבתי הספר הדרוזיים שני ספרים חדשים על ההיסטוריה הדרוזית. הראשון דן בשלבים הראשונים שלה (פלאח, 1979 [בערבית]), והשני בהיסטוריה הדרוזית בעת החדשה (פלאח, 1980 [בערבית]). בניגוד לדבריו של מפקח המקצוע, ההיסטוריה הדרוזית הפכה להיות התוכן העיקרי שהתלמידים הדרוזים למדו במקצוע זה, והיותה שליש מן החומר שהתלמידים למדו לבגרות בהיסטוריה. שני השלישים הנותרים כללו היסטוריה ערבית, היסטוריה של המזרח התיכון והיסטוריה של המאה ה־20. בבחינות הבגרות החלוקה באה לידי ביטוי באופן ברור. בטקסטים המופיעים תחת הכותרת "היסטוריה דרוזית" בספרו של פלאח (1980, עמ' 185-205) מובאים ציטוטים שונים על התיישבות הדרוזים בארץ. חלק

מהמקורות הם של היסטוריונים יהודים המתארים את הדרוזים באור חיובי למדי, ואחרים של היסטוריונים ערבים, שתיאוריהם שליליים. כך למשל מובא ציטוט בשם היסטוריון ערבי שנקרא אלדמשקי (שמו המלא אינו מופיע בספר): "תושבי ההר הזה דרוזים, והם שקרנים, מתכחשים להלכה האסלאמית, מאמינים בגלגול נשמות, אוכלי בשר חזיר ובשר מתים..." (שם, עמ' 193). בהמשך מופיע ציטוט של היסטוריון ערבי המכונה אלעות'מאני המתבטא כך: "הדרוזים מתירים את האיסורים ביחסי אישות ומאכלים, הם אוכלי בשר חזיר, שותים משקאות משכרים, מקיימים יחסים אסורים ומגדלים חשיש". מנגד מצוטט יצחק בן צבי, נשיאה השני של ישראל, בהתייחסו לדרוזים: "תיאר אותם לראשונה ההיסטוריון היהודי הנודע בנימין מטודלה כיושבי הרים וגבעות בקרב הר החרמון [...] שהם אוהבים את היהודים" (שם, עמ' 196). בן צבי מסתייג ואומר שזה תיאור סובייקטיבי ולא מחקרי, אך מציין עד כמה חשובה הדגשת היחסים הטובים בין היהודים והדרוזים המתוארים בטקסט:

לאומה הדרוזית יש מיוחדות המבדילה אותם משאר האומות. היא דומה לאומה היהודית בקווי היסוד שלה. כך גם אצל הדרוזים אנו רואים שהדת והלאום הם אחת. כמו כן הדרוזים דומים ליהודים בהיותם מפוזרים בין אומות העולם שנים רבות, ולמרות זאת הצליחו לשמור על ייחודם (שם).

נראה אפוא שגם בהיסטוריה, כמו במורשת הדרוזית, המטרה היא לא רק טיפוח התודעה הדרוזית והגאווה של התלמיד הדרוזי, אלא הבלטת הקשר ההיסטורי בין היהודים והדרוזים מצד אחד, והחלשת הקשר של התלמיד הדרוזי לבני עמו הערבים מן הצד השני. הדבר נעשה על ידי ציטוטים סלקטיביים של סיפורים מפיהם של אנשים שלא ברורה מידת מהימנותם. בן צבי עצמו ראה בהם סיפורים סובייקטיביים ולא מחקרניים.

בשנת 1988 שוב הוחלפו ספרי ההיסטוריה שהוזכרו לעיל, הפעם בספרים שחברו במדור לתוכניות לימודים באוניברסיטת חיפה. קשה מאוד להבחין בין שתי המהדורות, מלבד אחד בולט לעין: בספרים החדשים, הציטוטים מפי ההיסטוריונים הערבים חפים מכל הכפשה כלפי הדרוזים והם אף אוהדים כלפיהם, אף שהם מצוטטים מפי אותם אנשים, ומאותם עמודים בדיוק. הציטוטים מפי ההיסטוריונים היהודים מופיעים גם כאן כלשונם. ניתן לראות בכך הוכחה שכותבי

תוכניות הלימודים משנים את ההיסטוריה לפי צורכי המדיניות של משרד החינוך ומצטטים באופן סלקטיבי וממקורות לא מהימנים.

עברית לדרוזים

עד שנת 1981 למדו עברית בבתי הספר הדרוזיים מאותם ספרים שהיו בשימוש בבתי הספר הערביים בישראל. בשנה זו הוחלפו הספרים הללו והוכנס במקומם ספר חדש: שורש: פרקים בספרות עברית לבתי ספר דרוזיים (כרך א וכרך ב) (פלאח ועריידי, 1981). אם בהיסטוריה ובאזרחות היה ברור שמדובר בטיפוח התודעה הדרוזית, הרי במקצוע העברית העניין מובן פחות ודורש הסבר. את ההסבר אנו מוצאים בדבריו של נעים עריידי, המפקח על מקצוע העברית בבתי הספר הדרוזיים בשנים 1978-1995. עריידי מדגיש שיש צורך בספרי עברית ייחודיים לדרוזים לצורך שילובם במדינה ובעיקר בשירות בצה"ל: "בני העדה הדרוזית משרתים בצה"ל ומשרתים במפעלים עירוניים במגזר היהודי, מזדהים כישראלים, והם לא יכולים לממש את אזרחותם הישראלית אם לא ילמדו להכיר את התרבות היהודית ויזדהו עם המדינה" (עריידי, 1987, עמ' 26).

לא ברור מה רצה המפקח להגיש בלימוד השפה העברית ובהיכרות של התלמיד הדרוזי עם התרבות היהודית. הרי התלמיד הערבי לומד על יהודה הלוי, על הרצל, שלום עליכם, ח"ן ביאליק, ש"י עגנון, שאול טשרניחובסקי, אברהם שלונסקי, לאה גולדברג, (מיעארי, 1975). פרס, ארליך ויובל-דייוויס (1968) אף ציינו שמושם דגש יתר על הציונות והיהדות שהתלמיד הערבי נדרש ללמוד דרך הספרות העברית. מהשוואה בין ספרי העברית שהוכנסו לבתי ספר דרוזיים והספר שממנו לומדים בבתי ספר ערביים עולה, שהטקסטים מאוד דומים, להוציא את אלה שנכתבו בידי דרוזים ועל הדרוזים, שנוספו לספרים החדשים. כך למשל בספר שורש הישן (פלאח ועריידי, 1981), תחת הכותרת "נבי שועייב נקם באנשי חיטין", מובא טקסט ובו שבע שורות ללא סימוכין, שנאמר בו בין היתר: "ערביי כפר חיטין הזניחו את קבר יתרו [נבי שועייב] במקום ולכלכו אותו" (שם, עמ' 120). לפני כן מובאת פרשת יתרו מספר שמות (פרקים יח-כ), טקסט שמופיע גם בספרי המורשת בנושא החגים (שם, עמ' 56-73). נוסף על כך מובאים אגדות וסיפורים על יתרו ממקורות יהודיים שונים, שכולם כמובן מדגישים את הקשר בין יתרו למשה (שם, עמ' 102-109). בשנת 1994 התפרסם מחדש הספר שורש (בעברית) ללימוד עברית בחטיבה

העליונה של בתי הספר הדרוזיים (תוכניות לימודים, 1994). מן הספר, שנערך במדור לתוכניות לימודים של החוג לחינוך באוניברסיטת חיפה, הושמט הקטע על ערביי חיטין, אך נותרו הקטעים על פרשת יתרו, ונוספו שני קטעים חדשים, טקסט של סלמאן פלאח, יו"ר הוועדה לחינוך ותרבות לדרוזים, שאינו סופר, וטקסט של סופר דרוזי לבנוני שתורגם מערבית, העוסקים בנושאים שונים. הקשר של שני הקטעים לעניין הדרוזי הוא רק המוצא של המחברים.

ערבית לדרוזים

"השפה הערבית היא שפת האם של התלמיד הדרוזי, שפת הדיבור, החשיבה והכתיבה שלו, והכתבים הדתיים הדרוזיים נכתבו בשפה זו" (פראג', 1989, עמ' 9). משפט זה הוא חלק מן ההקדמה שכתב מפקח המקצוע לתוכנית הלימודים לערבית בבתי ספר דרוזיים. אם כך הוא הדבר, אנו תוהים מדוע נחוצה תוכנית ייחודית בערבית לבתי ספר דרוזיים. בהמשך הטקסט אנו מוצאים את התשובה: "כדי שהתלמיד יכיר את הספרות הדרוזית, וסופרים דרוזים. כדי שהתלמיד ירגיש קשר למולדתו ולמורשתו". אולם לא ברור לאיזו מולדת התכוון מחבר הטקסט, ומה הקשר בין מורשת זו ולימוד הערבית.

בהתאם למטרה הנוגעת לקשר של התלמיד למולדתו יצא ספר חדש לבתי ספר דרוזיים – **טקסטים ספרותיים לבתי ספר תיכוניים דרוזיים**, שמטרתו חיזוק הקשר בין התלמיד למולדתו (פלאח ופראג', 1984). כל הטקסטים בספר זה היו של סופרים ומשוררים דרוזים, אך איכותם וערכם הספרותי לא עמדו בסטנדרטים המצופים מצד החברה הדרוזית. מהר מאוד האחראים בוועדה לחינוך ולתרבות לדרוזים עמדו על טעותם ודאגו לפרסם ספר חדש – דומה מאוד לזה שמלמדים בבתי הספר הערביים (פלאח ופראג', 1984). אלא שבשנת 1990 הוחלף גם ספר זה בספר **אלמונתחב** (תוכניות לימודים, 1990 [בערבית]). רוב הטקסטים בספר זה הם של סופרים ומשוררים לא דרוזים, כעשירית הם טקסטים של דרוזים שמחוץ לישראל ורק שניים מתוכם של דרוזים ישראלים – האחד הוא יו"ר הוועדה לחינוך ולתרבות לדרוזים, וזה אותו טקסט המופיע בספר **שורש בעברית**, והשני – מפקח מקצוע הערבית בבתי הספר הדרוזיים. שני המחברים אינם מוכרים כסופרים או כמשוררים. לעומת זאת, בספר לא נכללים סופרים ומשוררים דרוזים ישראלים ובהם המשורר סמיח אלקאסם, הסופר מוחמד נפאע והסופר והעיתונאי סלמאן נאטור, הנמנים

עם הטובים והמפורסמים שבסופרים הפלסטינים בישראל ואף בעולם הערבי כולו. הדבר מעיד שמטרת הספר הייתה היכרות עם סופרים וספרות דרוזית מסוג מסוים, המדגישים את ההתבדלות של הדרוזים מהערבים.

חינוך חברתי לדרוזים

בחוברת שיצאה לאור בשנת 1985, העוסקת בחינוך החברתי בבתי הספר הדרוזים, מובאות מטרותיו של החינוך החברתי: הכרת ההתיישבות הדרוזית בישראל, הכרת המקומות הקדושים לדרוזים, הכרת המורשת הדרוזית, הכרת שיתוף הפעולה בין הדרוזים והיהודים, והבנת החשיבות של השירות בצה"ל (משרד החינוך והתרבות, 1985).

חשיבות הגיוס לצה"ל כוללת תיאור מלא של כל היחידות הצבאיות ושל התהליך המתרחש מרגע שהתלמיד מקבל הזמנה לבדיקה בלשכת הגיוס ועד לרגע גיוסו. במטרה לעודד את התלמיד הדרוזי להתגייס לצה"ל ולהיות חייל טוב נאמר: "צריך לשכנע את התלמיד שהוא יכול לממש את הפוטנציאל הטמון בו ולהגשים את עצמו בקריירה הצבאית, בצורה עדיפה וטובה משהוא יכול לעשות זאת במסגרת האזרחית" (שם, עמ' 94).

דברים אלה אכן מבוצעים הלכה למעשה בבתי הספר הדרוזיים. כך למשל נכתב בדוח של יו"ר הוועדה לחינוך ולתרבות לדרוזים: "במסגרת החינוך החברתי התמקדה השנה [1985] הפעילות בחינוך לדמוקרטיה, מחויבות אישית, והכנה לצה"ל". בהמשך מפורטת ההכנה לצה"ל:

במסגרת הלימודים הטרם-צבאיים גדוד הגדנ"ע הדרוזי מרחיב את פעולתו. התקיימו כנסים אזוריים כשהכנס המרכזי בנושא "שילוב הנוער בצה"ל" בהשתתפות ראשי העדה וראשי צה"ל. כן מתקיימים קורסי הכשרה לנוער ומפעלי גדנ"ע ושל"ח [...]: הדלקת משואות בבסיסי אימונים, צעדות, מחנות, הכנה לצה"ל ועוד (פלאח, 1987, עמ' 32).

כך בעצם השתמשו במקצוע החינוך החברתי להכנה של התלמידים לגיוס לצבא ואף לעידודם להתגייס, מתוך הזנחת ההיבטים השונים של החברה הדרוזית ושל הצרכים החברתיים של התלמיד הדרוזי.

מְנַהֵל פִּיקוּחַ וּכּוּחַ אָדָם: צוּוֹת חִינוּכִי חֲדָשׁ עַל טוֹהַר הַדְּרוּזִים

עד שנת 1975 שימש סלמאן פלאח כמפקח במערכת החינוך הערבית במשרד החינוך. בשנה זו, עם הפרדת מערכת החינוך הדרוזית מהערבית, הוא מונה לעמוד בראש הוועדה לחינוך ולתרבות לדרוזים, שהייתה אמורה לשמש כמתאמת של ועדת המנכ"לים במשרד ראש הממשלה, ותפקידה היה להעביר את הטיפול בדרוזים מאחריותו של יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים למשרדי הממשלה השונים. בניגוד לכוונה הראשונית, שתי הוועדות הפכו להיות קבועות ופלאח הלך וצבר עוצמה רבה.

כיו"ר הוועדה לחינוך ולתרבות לדרוזים, ובניגוד להגדרה הראשונית של תפקידו כאחראי על הצדדים הפדגוגיים, הפך פלאח לאחראי על כל מערכת החינוך הדרוזית – הפורמלית והבלתי פורמלית. הוא מינה מורים ומפקחים, הקצה שעות ומשאבים, היה אחראי על חינוך מבוגרים, על הצופים הדרוזים ועל המתנ"סים הדרוזיים. למעשה, פלאח הפך להיות הפקיד הערבי היחיד שהיה בעל סמכויות כה נרחבות. לשם השוואה, עלי חידר, ששימש בתפקיד מקביל במערכת החינוך הערבית החל משנת 1988, היה משולל סמכויות בעניין מינויים והקצאת משאבים. תפקידו הצטמצם, על פי עדותו, לביצוע יוזמות פדגוגיות ולייעוץ בהכנת תוכניות לימודים בבתי ספר ערביים (חידר, 1988).

בשנים 1975–1992 החליף פלאח למעשה את היועץ לענייני ערבים במשרד ראש הממשלה, והפך להיות היועץ לענייני דרוזים באותו משרד, מצב שהזהירו מפניו שתי הוועדות שהמליצו על הפרדת הטיפול בדרוזים מהמשרד לענייני ערבים. במיוחד התריעה על כך ועדת בן-דוד (1976, עמ' 3): "הוועדה רוצה להדגיש בכל דרך, שאין ברצוננו להמליץ על מיסוד תפקיד של יועץ מיוחד לענייני דרוזים [מעין 'נציב הדרוזים'], אלא הצעתנו להמליץ שיש להגביל ולהגדיר מראש, בצורה ברורה משך קיום תפקיד זה בין שנה לשנתיים".

בישיבתה הרביעית של הוועדה לחינוך דרוזי ב-4.2.1975 נאמר במפורש שתפקיד הוועדה מצטמצם לנושאים פדגוגיים, ושכל העניינים המינהליים יהיו שייכים למחוז, ושהפיקוח יהיה כפוף למנהל המחוז (משרד החינוך והתרבות, 1975). מדוח הוועדה מיום 14.7.1981 מתברר שהחלטה זו נותרה בגדר המלצה בלבד ולא בוצעה. הפיקוח הפך להיות משותף למחוז ולוועדה לחינוך לדרוזים (משרד החינוך והתרבות, 1981).

מרוח של הוועדה לחינוך דרוזי מ-18.7.1986. אנו למדים שחל שינוי בעניין הפיקוח, כשהנושא הועבר לאחריותה הבלעדית של הוועדה ולא היה קשור עוד למשרד החינוך: "בנוסף ליו"ר הוועדה עובדים במערכת שבעה מפקחים כוללים, שלושה-עשר מפקחים מקצועיים, עשרים ושלושה מנחים ועוד תשעה רכזי צופים, מלבד המפקחים המקצועיים של המחוז" (פלאח, 1987, עמ' 27). זאת אומרת, הפיקוח עבר לאחריותה של הוועדה לחינוך דרוזי, ומה שנשאר כפוף למחוז הוא הפיקוח המקצועי על מקצועות מדעיים בעיקר, שלוועדה לא הייתה נגיעה בהם. תפקידה של הוועדה, בצד חיבור תוכניות הלימודים החדשות, היה להחליף את המורים הערביים הלא דרוזים שלימדו בבתי הספר הדרוזיים, במורים דרוזים. מגמה זו לא הוסתרה והוועדה אף התגאתה בה. ברוח של יו"ר הוועדה משנת 1985-1986 על מערכת החינוך הדרוזית צוין כי בשנת 1976 יותר מ-50% מהמורים בבתי הספר הדרוזיים היו לא דרוזים, ואילו ב-1985-1986 הגיע שיעור המורים הדרוזים ל-72% (שם). בריאיון לעיתון הסביר יו"ר הוועדה את הסיבות לשינוי: "הדרוזים לא היו מרוצים מכך שמחצית המורים בכפריהם אינם מבני עדתם. טענתם הייתה כי הדבר פוגם בייחודו של החינוך הדרוזי, בגלל היעדר אווירה דרוזית בבית הספר" (אלכלמה, 1990.4.24, עמ' 40).

הרוב המכריע של הדרוזים לא היו מרוצים מתפקוד המערכת, ובייחוד מהתוצאות החינוכיות שנצפו בעטייה. בתקופה זו ירדו ההישגים הלימודיים בבתי הספר הדרוזיים, ושיעור הסטודנטים הדרוזים ירד לשפל (חלבי, 1997). ההתנגדות, שבאה לידי ביטוי במאבק ציבורי שנמשך כמה שנים, הובילה בסופו של דבר לפירוקה של הוועדה לחינוך ולתרבות לדרוזים, ומשנת 1991 הפכו בתי הספר הדרוזיים להיות כפופים למחוזות של משרד החינוך באופן ישיר וללא מתווכים. בשנה זו תם עידן הפיצול של מערכת החינוך לדרוזים, אך המציאות שנוצרה במשך 15 שנה נותרה על כנה והיא מאוד משמעותית בחינוכם של הצעירים הדרוזים עד היום. כך, המפקחים והמדריכים הדרוזים שמינתה הוועדה עדיין מתפקדים במחוזות. המורים הדרוזים שהוכנסו למערכת בתקופת הוועדה לחינוך דרוזי הם התשתית האנושית בבתי הספר הדרוזיים, ותוכניות הלימודים הייחודיות לדרוזים שהוכנסו למערכת עדיין תקפות. גם כיום עדיין יש מפקח על החינוך הדרוזי, אולם תפקידו הוא פדגוגי בעיקרו, ולא מינהלי.

דיון: החינוך הדרוזי בשירות המדינה היהודית

במאמר זה הראיתי כיצד השתמשה מדינת ישראל במערכת החינוך כדי לקדם את מטרתיה בנוגע לאוכלוסיית הדרוזים שבה, שעיקרן הפרדתם מזהותם הערבית והפיכתם לאזרחים כנועים ולחייילים צייתנים. הדבר נעשה באמצעות תוכניות הלימודים ועל ידי צוות המורים והצוות המקצועי בבתי הספר שנבחרו לשם יישום המדיניות הזאת. זוהי פרקטיקה מוכרת הנהוגה בידי מדינות לאום להסליל את התלמידים אל זהות ותודעה שנוחה למדינה והמתיישבת עם האינטרסים שלה (פריירה, 1982).

מדיניות זו מופנית בישראל לא רק כלפי הדרוזים, שהמדינה מציגה אותם כבשר מבשרה, אלא גם כלפי הציבור הערבי: מערכת החינוך מבקשת לנכר את התלמיד הערבי מתרבותו ומזהותו הלאומית ולהביא אותו להזדהות עם הרוב היהודי-הציוני ועם תרבותו (אבו סעד, 2004; אלהאג', 1996; Mari, 1978). מדיניות כזאת הונהגה גם כלפי היהודים המזרחיים, בייחוד בשנותיה הראשונות של המדינה (יונה וספורטא, 2002).

במסקנות הכלולות ברוח ועדת שכטרמן צוין במפורש שהמדינה לא עשתה די הצורך על מנת להכשיר את הצעירים הדרוזים לקראת השירות הצבאי, דבר שגרם נזק למדינה ולדמותה. אבל בהקשר זה לא נאמרה ולו מילה על האינטרסים של העדה עצמה, על הנזקים שנגרמו לדרוזים ועל העוול שעשתה להם האפליה בינם לבין האוכלוסייה היהודית. האינטרס היחיד שקיים במשוואה הזאת הוא של המדינה, והמטרה שסומנה היא ליצור תודעה דרוזית-ישראלית דרך מערכת החינוך כדי שייקל על הצעיר הדרוזי להתגייס לצבא בלי דילמות ופקפוקים.

עם סימון המטרה, הכול נעשה בצורה חדה, ברורה ומהירה כדי להשיגה, כאמור בלי התחשבות באינטרסים של העדה הדרוזית, ואף בניגוד לרצונם של בני העדה ושל המנהיגות הרוחנית שלהם. המטרה הייתה יצירת התודעה המבוקשת על ידי הבלטת המשותף ליהודים ולדרוזים בעבר ובהווה, ובה בעת הדגשת המפריד והעוינות והשנאה בין הדרוזים ושאר הערבים, בעיקר המוסלמים. זה נעשה באמצעות הכנסת מקצוע חדש, מקצוע המורשת. המנהיגות הרוחנית התנגדה לכך, ומחקר שבדק מה מסמל לדרוזים את המורשת שלהם פסל כליל את הנושא של יחסי הדרוזים והיהודים (אדן, וולף ועזאם, 1979). למרות זאת המשיכו האחראים לכך בשלהם והעבירו את המסרים המתוכננים במקצוע המורשת החדש וגם בשאר המקצועות ההומניים.

המדיניות החינוכית הזאת השיגה את מטרתה. כיום שיעור המתגייסים הדרוזים לצה"ל הוא הגבוה ביותר בין הקבוצות המתגייסות ועומד על יותר מ-80% – גבוה אף מזה של היהודים (עופר, 2015). אחרי שירות החובה הצעירים הדרוזים ממשיכים כמשרתי קבע בזרועות הביטחון השונות, במקום לפנות לאקדמיה, וכתוצאה מכך כ-70% מהסטודנטים הדרוזים הם סטודנטיות (זידאן, 2016).

ההיבט העיקרי של המדיניות, שיושמה במשך השנים בעידוד המסוד וגם בעזרת אנשים מתוך העדה, והוא עיצוב זהותם של הצעירים הדרוזים, אף הוא הוטמע: זהותם של הצעירים הדרוזים שונה מזו של שאר הערכים בישראל, והמרכיב הדרוזי והישראלי בה הוא הדומיננטי. חלק מהצעירים מרחיקים לכת ומתנכרים לזהותם הערבית ואף מפגינים שנאה כלפיה (Halabi, 2014; Radai, Elran, Makladeh, & Kornber, 2015).

מנגד, המדינה שמעודדת את הצעירים הדרוזים לפתח זהות ישראלית ותודעה ישראלית אינה רואה בדרוזים ישראלים לכל דבר או אזרחים שווי זכויות. מעצם היותה של ישראל מוגדרת כמדינה יהודית, היא אינה יכולה להכיל באופן מלא אזרחים שאינם יהודים. המדיניות הזאת יצרה בעיית זהות אצל הצעירים הדרוזים ואף תסכול שהולך וגובר בשנים האחרונות, כי את המדיניות הדואלית הזו כלפי הדרוזים אנחנו רואים באפליה כלפיהם בכל תחומי החיים. האפליה הזאת, שלא כאן המקום לפרט אותה, גורמת לצעירים הדרוזים השואפים ורוצים להשתלב במדינה ולהיות אזרחים שווי זכויות לתסכול רב ואף להרהורי כפירה בדבר "ברית הדמים" בין הדרוזים ליהודים. בעבר יצרה המדינה את מערכת החינוך לדרוזים כדי להכיל את התסכול שחשו בני העדה בשנות השבעים, אבל בצד חינוך לישראליות ולתודעה ישראלית לא יושמו ההמלצות שהיו אמורות להיטיב עם הדרוזים מבחינה כלכלית כדי לנסות לצמצם את הפער בינם לבין היהודים. תודעה איננה פתרון לאפליה. עלול להיווצר קרע אף גרוע מזה שהיה בין הדרוזים והמדינה בשנות השבעים, שהביא להקמת מערכת החינוך לדרוזים, ואת תוצאותיו של קרע זה אין לצפות.

מקורות

אבו סעד, אסמעיל (2004). מדיניות השליטה והמיעוט הערבי-פלסטיני בישראל: מערכת החינוך הברווית בנגב. מדינה וחברה, (1)4, 932-911.

- אדן, שבח, יהודית וולף ופאיז עזאם (1979). טיפוח המורשת הדרוזית באמצעות בית הספר: חקר ערכים והגדרת מטרות, מגמות, כו(3), 295-306.
- אופנהיימר, יוחאי (1979). הדרוזים בישראל כערכים וכלא ערכים. מחברות למחקר ולביקורת, 3, 41-58.
- אלחאג', מאג'ד (1996). חינוך בקרב הערכים בישראל: שליטה ושינוי חברתי. ירושלים: מאגנס.
- ביראני, פרחא (1988). המורשת והחינוך, ביטאון לענייני חינוך ותרבות. ירושלים: הוועדה לחינוך ותרבות לדרוזים, משרד החינוך והתרבות.
- בן דור, גבריאל (1976). דוח הוועדה לחקר בעיות הדרוזים בישראל. ירושלים: משרד ראש הממשלה.
- דוח ועדת שכטרמן (1975). מסקנות הוועדה המשותפת לוועדת החינוך והתרבות וועדת הפנים בעניין הצורך בפעולה דחופה להבטחת יחסי הידידות ביו יהודים לדרוזים. דברי הכנסת (20 במאי): 2718-2723.
- זידאן, רמי (2015). גודד בני ערב: תולדותיה של יחידת המיעוטים בצה"ל בשנת 1948 עד 1956. בן שמן: מודן.
- זידאן, נאדיה (2016). איך היציאה לאקדמיה שינתה את הדימוי העצמי והמעמד החברתי של הנשים הדרוזיות, לפי תפיסתן? עבודת גמר יישומית לקבלת התואר "מוסמך". קרית טבעון: מכללת אורנים.
- חידר, עלי (1988). ריאיון. כל העמק והגליל, 19.2.1988.
- חלבי, רבאח (1997). מערכת החינוך לדרוזים 1975-1995: מדיניות של העדפה או של שליטה. עבודה לשם קבלת התואר "מוסמך". ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים.
- חלבי, רבאח (2005). היבטים פסיכולוגיים-חברתיים של הזהות הדרוזית בישראל. עבודה לשם קבלת התואר דוקטור. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים.
- חסן, יוסף (1992). תמורות בישובים הדרוזיים כתוצאה משילובם במערכת הביטחונית הישראלית. עבודה לשם קבלת התואר מוסמך. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- יונה, יוסי, ויצחק ספורטא (2002). החינוך הקדם-מקצועי ויצירת מעמד הפועלים בישראל. בתוך: חנן חבר, פנינה מוצפי-האלר ויהודה שנהב (עורכים), מזרחים בישראל (עמ' 68-105). ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- למ"ס (2015). הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: שנתון סטטיסטי לישראל.
- מיעארי, מאג'ד (1975). סקר משווה של תכניות הלימודים בסקטור הערבי: פרויקט תכנון החינוך (עמ' 34-36). ירושלים: משרד החינוך והתרבות.

- משרד החינוך והתרבות (1975). הוועדה לחינוך דרוזי: פרוטוקול ישיבה מס' 2 (רשם פאיז עזאם).
- משרד החינוך והתרבות (1976א). הוועדה לחינוך דרוזי: פרוטוקול ישיבה מס' 3 (רשם: פאיז עזאם).
- משרד החינוך והתרבות (1976ב). הוועדה לחינוך דרוזי: פרוטוקול ישיבה מס' 4 (רשם: אסעד עראידה).
- משרד החינוך והתרבות (1977). הוועדה לחינוך דרוזי: פרוטוקול ישיבה מס' 5 (רשם: אסעד עראידה).
- משרד החינוך והתרבות (1981). סקירה על מערכת החינוך במגזר הדרוזי. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- משרד החינוך והתרבות (1985). חינוך חברתי בבתי הספר הדרוזיים. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- עופר, יוחאי (2015). שלישי מהמתגייסים הדרוזים – ליחידות חי"ר. *nrg*, 13.8.
- עריידי, נעים (1987). המורשת והחינוך (אל-תראת' ואלתרביה): ביטאון לענייני חינוך ותרבות. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- פירו, קייס (1982). זהות הדרוזים – היבט היסטורי: הדרוזים בישראל. יום עיון שנערך באוניברסיטת חיפה מטעם המרכז היהודי-ערבי, המכון לחקר המזרח התיכון, 2.5.1982.
- פלאח, סלמאן (1987). המורשת והחינוך (אל-תראת' ואלתרביה), ביטאון לענייני חינוך ותרבות. ירושלים: משרד החינוך והתרבות, הוועדה לחינוך ותרבות לדרוזים.
- פלאח, סלמאן (1988). המורשת והחינוך (אל-תראת' ואלתרביה), ביטאון לענייני חינוך ותרבות. ירושלים: משרד החינוך והתרבות, הוועדה לחינוך ותרבות לדרוזים.
- פלאח, סלמאן, ונעים עריידי (1981). שורש. עכו: הפקודת דפוס סרוג'י.
- פראג', סלמאן (1989). המורשת והחינוך (אל-תראת' ואלתרביה): ביטאון לענייני חינוך ותרבות. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- פריירה, פאולו (1982). פדגוגיה של מדוכאים. תל אביב: מפרש.
- פריירה, פאולו, ואיירה שור (1990). פדגוגיה של שחרור. תל אביב: מפרש.
- פרס, יוחנן, אבישי ארליך ונירה יובל-דייוויס (1968). חינוך לאומי של נוער ערבי ישראלי: השוואת תכניות לימודים, מגמות, טז(1), 26-36.
- תוכניות לימודים (1994). שורש: פרקים בספרות עברית לחטיבה העליונה בבתי ספר דרוזיים (1994). חיפה: אוניברסיטת חיפה.

- الكلمة – صحيفة. (1990). 24.4.90, صفحه 40 .
אלכלמה (1990). 24.4.90, עמ' 40.
- القاسم. نبيه (1995). *الدروز في اسرائي في البعد التاريخي الراهن*. حيفا: الوادي.
אלקאסם, נביה (1995). *הדרוזים בישראל בפרספקטיבה היסטורית ועכשווית*. חיפה: דפוס אלואדי.
- فلاح, سلمان (1979). *فصول في تاريخ الدروز الجزء الاول*. القدس: دار الصلاح للمشر.
פלאח, סלמאן (1979). *פרקים בתולדות הדרוזים, חלק א'*. ירושלים: פרסום דאר אלסלאח.
- فلاح, سلمان (1980). *فصول في تاريخ الدروز الجزء الثاني*. القدس: دار الصلاح للمشر.
פלאח, סלמאן (1980). *פרקים בתולדות הדרוזים, חלק ב'*. ירושלים: פרסום דאר אלסלאח.
- فلاح, سلمان وعزام, فايز (1979). *الأعياد*. القدس: لجنة التربية للدروز, وزارة التربية.
פלאח, סלמאן, ופאיז עזאם (1979). *חגים*. ירושלים: משרד החינוך, הוועדה לחינוך ולתרבות לדרוזים.
- فلاح سلمان, وعزام فايز (1983). *مختارات من التراث الدرزي*. القدس: وزارة المعارف والثقافة.
פלאח, סלמאן, ופאיז עזאם (1983). *לקט מהמורשת הדרוזית*. ירושלים: משרד החינוך והתרבות, הוועדה לחינוך ולתרבות לדרוזים.
- فلاح, سلمان, وسلمان فراج (1984). *نصوص ادبية للمدارس الثانوية الدرزية*. عكا: سروجي.
פלאח, סלמאן וסלמאן פראג' (1984). *טקסטים ספרותיים לבתי ספר תיכוניים דרוזיים*. עכו: הפקות דפוס סרוג'י.
- توكنيون ليמודيس (1990). *المنتخب من الادب العربي ونصوصه للصفين العاشر والحادي عشر*. حيفا: جامعة حيفا كلية التربية فرع المناهج الدراسية.
תוכניות לימודים (1990). *אלמונתחב: מבחר טקסטים מהספרות הערבית לכיתות י' וי"א*. חיפה: אוניברסיטת חיפה.

Apple, Michael W. (2013). *Education and power*. New York and London: Routledge.

Dyck, Noel (1997). Tutelage, resistance, and co-optation in Canadian Indian administration. *Canadian Review of Sociology & Anthropology*, 34(3), 333-348.

Firro, Kais (1992). *A history of the Druze*. Leiden: Brill.

Friere, Paulo (1997). *Pedagogy of freedom: Ethics, democracy, and civic courage*. New York and London: Rowman and Littlefield Publishers.

Freire, Paulo, & Donaldo Macedo (1995). A dialogue: Culture, language and race. *Harvard Educational Review*, 65(3), 377-403.

Giroux, Henry A. (1987). *Ideology, culture and the process of schooling*. Philadelphia: Temple University Press.

- Halabi, Rabah (2014). Invention of a nation: The Druze in Israel. *Journal of Asian and African Studies*, 49(3), 267-281.
- Halverson, Kelly, Maria Elena Puig, & Steven Byers (2002). Culture loss: American Indian family disruption, urbanization, and the Indian child welfare act. *Child Welfare*, 8(2), 319-336.
- Mari, Sami (1978). Arab education in Israel. New York: Syracuse University Press.
- Peacock, Thomas, & Marlene Wisuri (2002). *Ojibwe: Wassa Inaabidaa: We look in all directions*. Afton, MN: Afton Historical Society Press.
- Parsons, Laila (2000). *The Druze between Palestine and Israel, 1947-49*. Dordrecht, Netherlands: Springer.
- Radai, Itamar, Meir Elran, Yousef Makladeh, & Maya Kornber (2015). The Arab citizens in Israel: Current trends according to recent opinion polls. *Strategic Assessment*, 18(2), 101-116.
- Satzewich, Victor (1996). Patronage, moral regulation and the recruitment of Indian affairs personnel, 1879-1900. *Canadian Review of Sociology & Anthropology*, 33(2), 213-234.

